

תוכן העניינים

1	מבוא: מפעלו הספרותי של ס. יזהר
5	בעקבות 'מקדמות' ו'צלהבים'
7	על פרקי הספר
8	תודות
11	פרק ראשון: לנוכח המרחב
14	מרחב ומקום, אדם ומרחב
	משמעותו הכתובה של המרחב 19
23	מרחב יהודי, מרחב ישראלי והספר
30	יזהר בין מוקדם למאוחר
37	סיפור חיים מרחבי
45	פרק שני: 'מקדמות' ופניו הכפולים של הבית
54	הבית והזיכרון, הבית והנוסטלגיה: בין אוטופיה לקרע
	הזיכרון שלפני הזיכרון: הבית הראשון והנוסטלגיה 54
	כשהבית הופך למסוכן: הנוסטלגיה וההיסטוריה 62
70	שפה פתוחה, שפה סגורה: שפה ומרחב ב'מקדמות'
	בראשית הייתה המילה: הבית הראשון ושפתו 70
	בית בן ובית אב: הבית הראשון והבית השני 81
	מקומה של שפה, שפתו של מקום 90
97	הורים וילדים, מתיישבים וילידים
	האב, הבן ובעיית הבית 97
	מקומה של האם, פני המאבק 109
	בית הכלה: הבן והילידיות 114
126	הבית והפנים, הבית והחוץ
	עריסה ומקלט: היחסים בין בית לעולם 126

- 149 בין פתיחה לסגירה, בין התכנסות לפריצה 136
 עקבות הכתיבה: ממקום למרחב ובחזרה 143
 סיכום: כתיבה על קו דק מן הדק
- 158 פרק שלישי: 'צלהבים': בין שפע לריקנות, בין חיים למוות
 167 על הורים וילידים
 חלוצים וילידים: השדה כביטוי לפער בין־דורי 167
 החלוץ, היליד ועבודת השדה: 'צלהבים' וההאחדה הבין־דורית 179
 'וכאילו זה מגרש תחרות של ילדים': בין יליד יהודי לערבי 187
 198 השדה האמיתי והשדה הכתוב: 'צלהבים' וכתובת השדה
 'אלא ששדה לא עושים': בין כתיבת השדה לעבודתו 198
 'צלהבים' בין רומנטיקה לקרע 205
 214 השדה והקיום, השדה והכיליון: 'צלהבים', צמיחה וכמילה
 תמונה של שלוה, תמונה של חשש: רוגע ופחד בשדה 214
 'מצולהב כזה חשוף כזה': שדה החיים והמוות 219
 הרס האדם והרס השדה: 'צלהבים' ועבודת האדמה 223
 228 סיכום: כי האדם עץ השדה
- חתימה: כזה שביר, כזה ענוג: הסרָטת שעל גבי המרחב היזוהרי,
 232 הבית על הגבול, השדה השומם והפורח
- 241 רשימת המקורות
- 262 מפתח השמות והעניינים

מבוא

מפעלו הספרותי של ס. יזהר

בשנת 1938 התחוללה מהפכה ספרותית בפלשתינה-א"י. בכתב העת 'גליונות' הופיע סיפור קצר שכותרתו 'אפרים חוזר לאספסת', המסמן בעיני רבים את המעבר מספרות עברית שנכתבה בידי סופרים שנולדו מחוץ לפלשתינה-א"י לספרות ארץ-ישראלית, שנכתבה בידי ילידי הארץ. 'אפרים חוזר לאספסת' אף מסמן את תחילת הפרסום של מחברו ס. יזהר (יזהר סמילנסקי), שהיה אז צעיר אלמוני.¹ מאז הפך יזהר לאחד הקולות הראשיים והבולטים בספרות הארץ ישראלית, ולאחר מכן בספרות הישראלית, ובין השאר זכה בפרס ישראל בשנת תשי"ט (1959) על הרומן 'ימי צקלג', שהופיע שנה אחת קודם לכן. יזהר נולד בשנת 1916 לאב ואם חלוצים שהגיעו לארץ ישראל ב-1890 (האב) וב-1908 (האם). האם אף ראתה את עצמה כמי שנולדה מחדש מתוקף העלייה לארץ וביקשה שעל מצבתה תיחרט שנת הגעתה לישראל כשנת הולדתה. כבן להורים שכאלה, הוא זכה לחינוך עברי-ציוני מובהק ועד לגיל שלושים ושתיים לא עזב את תחום המקום שבו גדל והתחנך. במונן זה ברור כי יזהר עצמו, כמו סיפוריו וספריו, הם קרקע ארץ קטנה, תבנית נוף מולדתו.

סיפורו הראשון של יזהר, שהתפרסם בהיותו בן עשרים ושתיים שנים, הפך אותו לאחד היוצרים החשובים והראשיים בספרות המקומית-יהודית, וייתכן אף שלראשון ולראשי שביניהם. ברבות הימים הפכו כתביו לנכסי צאן ברזל; חלקם נכנסו אל תכניות הלימודים של מדינת ישראל,² ומהם שעדיין מהווים

1 לסיכום על התקבלות הסיפור בשנים הראשונות לאחר פרסומו ראו נגיד, התפתחות הביקורת, עמ' 7-11. לטענה בדבר היות 'אפרים חוזר לאספסת' הטקסט הסיפורי הארץ-ישראלי הראשון (ויזהר הסופר הארצישראלי הראשון) ראו שקד, אחד פייטן, עמ' 189-195; מירון, על יזהר; הולצמן, דור בארץ; ברטוב, מאפרים חוזר, ובעיקר עמ' 35-37.

2 וראו למשל על חשיבותו של הסיפור 'חרבת חזעה' והשפעתו על הדין הציבורי בישראל. שפירא, חרבת חזעה.

חלק מתכנית לימודי הספרות בבתי ספר תיכוניים. זכייתו בפרס ישראל בגיל צעיר (יזהר היה אז בן ארבעים ושלוש בלבד – אחד מצעירי הזוכים אי פעם) העניקה ליצירתו תו של איכות ואשרור לאומי, סימנה אותו ככותב חשוב ביותר וחיוקה את מעמדו המרכזי ממילא.

בשנת 1964 התפרסם הקובץ 'סיפורי מישור', שהיה למעשה אקורד סיום לפרק הכתיבה הספרותית הראשון של יזהר. קובץ זה מכיל ארבעה סיפורים שהאחרון שבהם נקרא 'סיפור שלא התחיל', אולי כרמז לבאות. אחרי הוצאתם לאור של 'סיפורי מישור' שקע יזהר במה שכונה שתיקה ספרותית, שנמשכה עשרים ושמונה שנים והסתיימה עם פרסום 'מקדמות' בשנת 1992.³ במשך התקופה הזאת פרסם יזהר בעיקר מסות ודברי הגות, רובם בענייני ספרות וחינוך. אמנם כתיבתו המסאית הרשימה רבים ועוררה פולמוסים שהדיהם מגיעים עד ימינו, אך דומה ששתיקתו הספרותית הייתה משמעותית יותר.

יציאתו לאור של 'מקדמות' נתנה את האות לפתיחת תקופה פורייה נוספת שנמשכה שבע שנים ובהן פרסם יזהר שישה ספרים. עם זאת, ניכר כי בקרב הציבור הרחב לא זכה גל הכתיבה השני לתהודה דומה לזאת שזכה לה גל הכתיבה הראשון. יזהר הפך לכותב שספריו המאוחרים מפורסמים בקרב יודעי ח"ן, אך שוליים מבחינת נפוצותם. ואולם המבקרים והחוקרים גמרו את ההלל על ספריו, והמשיכו לראות בו את אחד היוצרים החשובים בספרות המקומית-הודית בישראל.

למרות דברים אלה (ואולי בגללם) בלט יזהר ביחסו הדו-ערכי לסוגיה של צדקת הדרך החלוצית-התיישבותית. עמדתו המורכבת התבטאה בין השאר בזיהוי עצמי כציוני, יחד עם רצון לחזור אל המצב שקדם ל'מדיניות הדחפורים' והבנייה הנמרצת, ובהתרעה כנגד דחיקת הערבים מהמרחב הישראלי.⁴ המאפיין הראשון של הכתיבה היזהרית הוא ההתמקדות בעולמם של ילידי הארץ, הצברים שמנהלים מערכת יחסים סבוכה ומורכבת עם הוריהם החלוצים. כחלק בלתי נפרד מעיסוק זה, גם השפה היזהרית ניחנת בחידוש רב ובתצורות לשוניות ייחודיות.

מאפיין בולט נוסף בכתיבי יזהר הוא המתח השורר בין היחיד המקומי לחברה שבתוכה גדל ובה הוא פועל. הפער בין פרט לחברה בא לידי ביטוי

3 גור, בהיגלות לבו; הנ"ל, כניד עפעף.

4 בן-ארי, אנטי גיבור. השימוש במונח 'ערבים' לגבי ילידי המקום נובע מהשימוש של יזהר בשם תואר זה כל אימת שתיאר את היחס ל'אחרים' המוסלמים והנוצרים דוברי הערבית במרחב של פלשתינה-א"י ולאחר מכן במרחב של מדינת ישראל. גם אני משתמש במונח זה בספר זה.

שוב ושוב בסיפוריו השונים של יזהר ויש לו משקל רב בעיצוב עולמן הפנימי של הדמויות. הוא מופיע כבר ב'אפרים חוזר לאספסת' כאשר העלילה הפשוטה יחסית מעמתת את גיבור הסיפור, חבר קיבוץ שמבקש לעבור מהעבודה באספסת אל הפרדס, עם שאר החברים המסרבים לאפשר לו את המעבר. בסופו של דבר, אפרים חוזר לאספסת והרעיון של החלפת העבודות נגנז. עמידתו של אפרים אל מול הקבוצה מסמלת את עמידתו של הפרט עם רצונותיו ומאווייו אל מול עולם חברתי נוקשה בעל כללים ברורים, וכניעתו מסמלת את ניצחון הקבוצה על היחיד.

אפשר היה לפטור את יחסי יחיד-חברה אצל יזהר בנושא שהחל ב'אפרים חוזר לאספסת' ונמשך מאז, אולם לאמיתו של דבר המתח הזה מופיע כבר בכתבים מוקדמים יותר. האפשרות של חיים קיבוציים לצד חיי פרט עומדת בחזית ביצירות 'טרקטור' ו'משעול השדה', וניכר כי אין הכרעה ברורה לצד זה או אחר. היצירות, שלא התפרסמו מעולם, מראות כי נושא זה העסיק את יזהר עוד בנעורו. כבר אז הוא תיאר את הפער בין הפרט לכלל, שבתוכו נכלל גם מאבק בעולם נפשי פנימי השואף לפרוץ את המסגרת החברתית, הכולאת את רצונותיו האישיים של הגיבור.⁵

הסוגיה לא נעלמה מעיניהם של המבקרים, שפירשו אותה באופנים שונים ומגוונים. היו ביניהם שראו את הכתיבה היזהרית על תקופותיה השונות כמעמידה את הפרט ואת מאבקו בקבוצה במרכז. על פי קריאה זו, העימות בין כמיהה לחופש לבין כללים חברתיים מציב את היחיד ואת הקבוצה כניגודים. הפרט מייצג את החירות ואת האמת ואילו הכלל את הכבלים ואת החוק הלא כתוב, ולעתים אף את הזיוף והקלקול שבחיים.⁶

לעומת תפיסה זו, היו חוקרים ומבקרים שסברו כי מערכת היחסים בין היחיד לכלל אצל יזהר מציגה בסופו של דבר פרט מוגבל, המכפיף את רצונותיו לאלה של החברה או הלאום. החופש והעצמאות של הפרט מקובלים כל עוד אין הם הורסים את המעטפת הקיבוצית שבתוכה מתרחשת הפעולה. חלק ממבקרים אלה אף סברו שהטקסטים מהללים את פעולת החברה החלוצית באזורי הספר של ארץ ישראל ללא בחינת הפרטים המרכיבים אותה, ושמדובר במגמה המאפיינת את כתיבתו של הסופר.⁷

לדרך שבה יזהר מציג את סוגיית המתח בין הפרט לכלל הוענקו פרשנויות

5 מהלו, שרטוטים ועבודה.

6 וראו בהקשר זה קשת, על יזהר; מירון, על יזהר; בייזר-בורר, בדיון ומציאות; בן-דב, בן נבחר.

7 יודקין, המצפון המיוסר; זוסמן, בפאתי נגב.

שוונות: היו שראו בו סופר שמשחית את רוח הלאום, היו שסברו כי הוא משאיר את הנושא ללא הכרעה, והיו אחרים שהציגו את כתיבתו כמחייבת בסופו של דבר את הציות לצו החברתי הכללי.⁸

נקודת המשען הסיפורית יוצרת אפוא עולם ומצב נפשי של יחיד המתוארים בדקדקנות ובתשומת לב רבה. בתוך כך ישנה כאמור, לעתים קרובות, התנגשות בינם לבין ציפיות חברתיות. אך המתח בין היחיד לכלל וההתלבטויות שמוצגות בספרים אינם כפופים לנושא על מסוים. כלומר, הסוגיות הנוגעות ליחסי יחיד וחברה וכן התהיות המוסריות שנובעות מהן משולבות ואף מופנמות במתח מרחבי, שמופיע בכל הסיפורים ואשר הפך לתו היכר של סופר זה.

לדברי אורי שהם, המטען הערכי של הדמויות היוזרות נובע מן הפער שבין המרחב הפתוח למרחב הסגור. פואטיקת המרחב והצגת הפער שבין הפתוח לסגור הן העיקר, המקור והמהות, וההתלבטויות המוסריות-ערכיות, כמו גם ההתלבטות של יחיד-חברה, הן אך תוצרים שלהן.⁹ שאלת היחסים בין אדם למרחב הופכת עקב כך לשאלה ערכית שיש לה ממדים קיומיים, מוסריים ופוליטיים. במילים אחרות, הפואטיקה היוזרתית היא פואטיקה שבה 'את הערפול הנופי בין משמעות פרטית וחברתית ניתן להבין כדרך אחרת שמביעה את אותם מתחים, אולם ברמה של יחסים אנושיים, של יחיד וקהילה, ולא של חיי האדם והאדמה'.¹⁰

העיסוק בפואטיקת מרחב מחייב כמובן דיון בשאלה מהו מרחב, מהו מקום, מהם היחסים בין השניים וכיצד יזהר מכונן באמצעות כתיבתו עמדה שמצביעה הן על גישה ייחודית כלפי הנושא הן על שאלות היסוד המלוות את החיים במרחב הישראלי. לעת עתה די אם נציין שהמונח 'מרחב' מצביע על אתר פתוח וחסר גבולות, אתר שאיננו שייך לאדם או לקבוצה מסוימים ואילו 'מקום' הוא אתר של שייכות ובעלות, אתר מתוחם ומוגדר. שני אלה נוכחים אצל יזהר והיחסים ביניהם מהווים מרכז חשוב של כתיבתו, מרכז שבא לידי ביטוי בספריו המוקדמים והמאוחרים כאחד.

8 נגיד, התפתחות הביקורת.

9 שהם, הערבה הפתוחה.

10 כך מתאר הגאוגרף דניס קוסגרוב (Cosgrove) את ייצוגי הנוף. ראו קוסגרוב, מבנה

חברתי, עמ' 64.

בעקבות 'מקדמות' ו'צלהבים'

'עד כאן היה דבר אחד, ומכאן זה מתחיל להשתנות, והדברים לא יהיו כפי שהיו. אני עומד על קו התפר הזה והוא מעניין אותי ככותב. זה עצוב ועצום. זה כביר וזאת גם קינה'. משפט זה נאמר בריאיון שנערך בשנת 1994 עם ס. יזהר, אדם שבעזרת עט ודפים הפך לאחד המייצגים הבולטים של דמות הצבר, ומי שנתפס ככובש הספרותי העברי הגדול ביותר של המרחב הישראלי.

לאחר שהיה יזהר דבר אחד, הוא המתין עשרים ושמונה שנים כדי להתחיל להשתנות, להחליף את הדברים כך שלא יהיו כפי שהיו. בשנת 1992 נשברה הדממה הספרותית שיוזרה היה שקוע בה משנת 1938 ועד לשנת 1964 ברומן קצר, דחוס ושונה ממרבית סיפוריו המוקדמים. הספר 'מקדמות' זימן לקוראים ישן מעורב בחדש. השפה העשירה וחידושי הלשון שהיו מוכרים לקוראי יזהר נותרו על כנם. גם המרחב – אחד מסימני ההיכר העיקריים של יזהר – שב והופיע כגיבור מרכזי. לעומת זאת, הסיפור עצמו הפך אישי יותר ונגע בשנים הראשונות לחייו של המספר, המשתלבות בשנותיו המכוננות של מפעל ההתיישבות החלוצית.

בספרי זה, 'בין הבית לשדה, בין אדם למקום', אני צועד בעקבות 'מקדמות' (1992) ובעקבות 'צלהבים', הספר שפורסם אחריו (1993), כדי לבחון את האופן שבו יזהר מצייר במילים את המקום שהוא חי בו ואת התקוות והשאיפות, האכזבות, הפחדים והתהיות שעולים בעקבות המפגש של האדם עם המרחב שבו הוא פועל. דרך פואטיקת המרחב והמקום – הייצוג המילולי המכונן אותם – של יזהר אאיר סוגיות הנוגעות להוויה הישראלית על שלל רבדיה: הערכי, הפוליטי, התרבותי, החברתי, הפרטי, הקיומי ועוד.

למרות ההתמקדות במרחב הכללי, ב'מקדמות' וב'צלהבים' בחר יזהר במקומות מוגדרים למוקד העלילה. המקום הראשון, זה של 'מקדמות', הוא הבית. המקום השני הוא השדה של 'צלהבים'. לא לחינם בחר יזהר דווקא בהם, ולא לחינם הבית מופיע בספר הראשון והשדה מגלה את פניו בספר שראה אור אחריו. אלו הם שניים מהאתרים המרכזיים שבהם פעלה ודרכם כוננה התנועה החלוצית התיישבותית, המקומות שמהם צמח דימויה העצמי. ברור אפוא שיש להם משקל רב בעיצוב תמונת הנוף של החברה הישראלית-יהודית עד ימינו.

שני הרומנים מנהלים ביניהם שיחה תוך יצירת קווי דמיון וגם שמירה על הבדלים ברורים. החיבור בין דמיון להבדל יראה את האופן שבו באה לידי ביטוי ייחודי מורכבות עמדתו של יזהר בכל אחד מהספרים. בשניהם הסיפור

הוא מראָה ותבנית של זהות חברתית ואישית. בשניהם המרחב הנכתב הופך גם הוא למוקד התייחסות המשקף תמורות חברתיות, תרבותיות, אישיות וערכיות.

יזהר שילב את הבית והשדה בסיפור חיים מרגש, מטלטל וכואב. זהו סיפור עצום ועצוב, ויזהר מוצא בו מצבי תפר שאותם הזכיר בריאיון המצוטט לעיל. עניינו ככותב הוא במרחב ובשינויים שהוא עובר, אך דרכו נחשפת תמונת עולמו של סופר שבבגרותו המאוחרת, בגיל שבעים ושש שנים, מביט בחייו ובעברו ומנסה לפענח אותם. המרחב הוא גם הכלי שדרכו נחשפת תמונת החברה שבתוכה יזהר חי ושאליה הוא מפנה את דבריו. כך נחלצת השתיקה הספרותית מעולמם התחום של הרומנים; יש לה השלכות על ההווה שיזהר רואה מולו ועל האופן שבו בחר לנתח באמצעותו את העבר ואת מקומות ילדותו וזקנתו.

יזהר הוא סופר יוצא דופן מבחינות רבות, אך כמו כל יוצר אחר הוא שייך לתקופה ולקבוצה חברתית מסוימת. העובדה ששב לפרסם את כתביו הספרותיים לאחר עשרים ושמונה שנות דממה אינה מעקרת את הטענה שהוא אחד מהקולות העיקריים של 'דור תש"ח'. אין בכוונתי לעסוק בשאלה אם יזהר אכן השתייך לאותה קבוצה חברתית-דורית. ובכל זאת חשוב לזכור כי המסגרת הלאומית, והמלחמה שהתרחשה בד בבד עם כינונה של מדינת ישראל, מהוות רקע ליצירה הגדולה של יזהר, 'ימי צקלג'. זוהי גם היצירה שהביאה למרב פרסומו ולזכייתו בפרס ישראל.

שני ספריו המאוחרים, 'מקדמות' ו'צלהבים', לא זכו לתשומת הלב שזכו לה 'ימי צקלג' או ספרים וסיפורים שפרסם בראשית דרכו הספרותית כמו 'אפרים חוזר לאספסת', 'חרבת חזעה' או 'השבוי'. יתרה מזאת, דומה שמעמדו של יזהר כסופר התמוסס עם השנים: אף שגל הכתיבה השני כולל שישה ספרים מרשימים ומרגשים, נראה שהם נותרו נחלתם של קוראים מעטים יחסית. נכון לזמן כתיבת שורות אלה, 'מקדמות' ו'צלהבים' אינם זוכים עוד להדפסה מסחרית, בניגוד ל'ימי צקלג' שממשיך לזכות להדפסות חוזרות ולמכירות בחנויות הספרים. הם לא מהווים חלק מתכנית הלימודים בבתי הספר, בניגוד ל'חרבת חזעה' ו'השבוי'. דומה גם ששמו של הסופר הפך ידוע פחות.

לאור זאת אעז לטעון כי בדברי יש גם משום ניסיון להשיב את קולו של יזהר לדיון על ספרות עברית וישראלית גם בימינו. אף שהוא איננו עוד בין החיים, דומה שדבריו לא איבדו מחשיבותם ומהמשמעות שיש להם בנוגע למציאות המרחבית והחברתית-תרבותית שאנו פועלים בה. השאלות שיהר מעלה יכולות להישאל גם כיום, אולי אף ביתר שאת. והתשובות עליהן עשויות להעניק כמה כיווני דרך שיש בהם אפשרות לפתרון, גם אם חלקי.

אף שאין הוא נחשב לאחד מן הקולות המרכזיים של ספרות שנות התשעים של המאה העשרים, אף על פי שחותמו מזוהה בעיקר עם גל הכתיבה הראשון, עדיין ניכר כי ל'מקדמות' ול'צלהבים' יש אותה עוצמה ועצב שעליהם מדבר יזהר בריאיון המצוטט בתחילת הדברים. שאלותיו הן שאלות של אדם שהמרחב הנפרש למול עיניו הוא מקומו הטבעי לכאורה. אך אלו הן גם שאלות של אדם שמקומו נראה לעתים כמעורער ומאויים. הביטחון והחשש משמשים בכתיבתו בערבוביה ויוצרים פואטיקת מרחב שאינה קלה לעיכול, אך מתגמלת מן הבחינה הקיומית, המוסרית, החברתית, הערכית והתרבותית. דומה שלאחר הקריאה ב'מקדמות' וב'צלהבים' המרחב הממשי, זה שבתוכו אנו פועלים, משתנה מעט ואנחנו אתו. ואולי זה שכרו האמיתי של כל כותב – היכולת להאיר את המציאות באור חדש ורענן.

ההתמקדות ברומנים של יזהר יוצאת מהמילה הכתובה ושבה אליה בקריאה צמודה ואטית החושפת את מרכיבי העומק של הסיפור ושל המספר. את תמונת המרחב שתעלה אקשר אל תאוריות מתחומי דעת שונים, אך הטקסט הספרותי יהווה מרכז כובד ומרכז משמעות שאליו יתייחסו תאוריות אלה. את המחשבה היזהרית על הבית והשדה הישראליים ועל תמונת האדם העולה מהם אעגן בכתיבו של יזהר כמו גם בטקסטים אחרים העוסקים בנושאים אלה.

על פרקי הספר

הפרק הראשון מציע כמה כיווני דרך הנוגעים ליחסים שבין אדם למרחב, לייצוגם בספרות בכלל ובתרבות היהודית והישראלית בפרט. מתוך כך נובעת ההשוואה בין יזהר המוקדם לזה המאוחר, באמצעות התייחסות אל הפואטיקה ואל הנושאים שבהם בחר להתמקד בגל הכתיבה השני שלו.

הפרק השני מוקדש ל'מקדמות' ולפואטיקה של הבית. ניתנת בו תשומת לב מיוחדת ליחסים בין זיכרון לנוסטלגיה, בין שפה למרחב, בין מתיישבים לילידים, ובין הבית לעולם.

הפרק השלישי מוקדש ל'צלהבים' ולשדה. כמה נושאים מרכיבים בו את תמונת המרחב העולה מן הספר: היחסים בין המספר להוריו, היחסים בינו לבין היליד הערבי, היחסים בין הכתיבה על מרחב לחווייתו, והאפשרויות הסותרות שעולות במהלך הקריאה, המציבות את השדה כמקום של תחייה וכיליון, צמיחה וכמישה. הכתיבה על הבית והשדה מאפשרת הבנה מעמיקה של פואטיקת המרחב המאוחרת של יזהר, ומקרינה על כלל מפעלו הספרותי

ועל שאלות יסוד המרכיבות את הקיום הישראלי ההווי. פרק הסיכום מעמיד במרכזו את מורכבותה של פואטיקת המרחב היזוהרית ומציג את חשיבותה של האמירה המורכבת של יזוהר. הכתיבה מוצגת כמעשה שאיננו נוגע לדף הכתוב בלבד אלא משליך על המרחב שבחוץ, זה שמורכב מרגבי עפר, מעקבות בחול, מתלמים חרושים ושדות בור. וגם המרחב הממשי איננו עוד תחום במקומו אלא הופך לחלק ממעשה מורכב, של בניית זהות פרטית וקיבוצית ושל בניית וכינון מקום לאדם, מקום אותו הוא מכנה בית.

תודות

כתיבת ספר אינה יכולה לבוא לידי התחלה וסיום ללא עזרתם של אנשים רבים. ברצוני להודות מעומק לבי בראש ובראשונה לנוות ביתי רננה שמאירה חיים ויום יום, ולאמיתי שנוכחותו ועצם קיומו הם הדברים הטובים בחיי. אני מודה למשפחתי המצומצמת והמורחבת על התמיכה לאורך כל הדרך ועל בית שמכיל עבר, הווה ועתיד משותף. לרפי, אריאל, תני, דובי, אסף, חנוך וניר שחברותם היא מקום של אהבה ורעות, עצות ומחשבות.

ספרי מבוסס על עבודת דוקטור שנכתבה בשנים 2007–2012 בחוג לספרות עברית ובמכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית. תודתי נתונה למנח"י, פרופ' חנן חבר ופרופ' סדרה אזרחי, שעזרו ותמכו במהלך שנות המחקר והכתיבה. עצותיהם, הדרכתם, השיחות עמם והתובנות שבאו בעקבותיהן לא יסולאו בפז. עליהם אוסיף בשמחה תודה לחבריי ועמיתיי בקבוצת המחקר 'יהודים וערים' במרכז סכוליון שבאוניברסיטה העברית: לפרופ' אלי לדרהנדלר, לד"ר סקוט אורי, לד"ר נעמה מישר, לד"ר שרה ינובסקי, לד"ר גלי דרוקר-ברעם ולד"ר יקיר אנגלנדר. המפגשים עמם היו שילוב של הנאה ולמידה, של חברה טובה ושיחות מעמיקות. עצותיהם ותמיכתם היו חשובות הן במישור המחשבתי הן במישור החברתי.

תודתי נתונה לסכוליון על הסיוע הכלכלי שניתן לי במהלך שנות פעילות הקבוצה ותודה נוספת ומיוחדת לצוות המנהלי במקום ובעיקר לגברת מיה שרמן, לגברת אתי מזרחי ולגברת מירב קדר שסייעו ועזרו בכל שאלה ובקשה ללא כל היסוס והכול בנועם הליכות ובחיוך.

המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית היה גם הוא לבית במהלך שנות המחקר והכתיבה של עבודת הדוקטור. ראשי המכון, החוקרים, הצוות המנהלי, כולם עשו כל שביכולתם כדי לסייע ולעזור. על צוות המכון תבוא

הברכה. ברצוני גם להודות לד"ר חנה סוקר-שווגר, לד"ר תמר הס, לפרופ' ניצה בן-דב ולפרופ' אבידב ליפסקר על קריאת עבודת הדוקטור ועל ההערות הראויות והמחכימות שסייעו בתהליך עיבודו לספר.

חובה נעימה היא להוסיף לאלה את מרכז צ'ריק באוניברסיטה העברית לחקר הציונות, היישוב ומדינת ישראל. המרכז ללימודי ישראל באוניברסיטת קליפורניה בלוס אנג'לס היה אף הוא אכסניה מאירת פנים ומרתקת, מלווה בשיח אקדמי ואנושי נדיב שסיפק מסגרת, זמן, עזרה ותמיכה נדיבה בעיבוד עבודת הדוקטור לספר. אחרונה ברשימה אך לא פחות חשובה היא ג.ק., שאין שנייה להבנתה את יזהר ואת הפואטיקה שלו.